

І. В. Кропивко

**ТІЛЕСНІСТЬ ЯК СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ МАРГІНАЛЬНОСТІ
В РОМАНАХ О. ЗАБУЖКО «ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ З
УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ» ТА М. ВІТКОВСЬКОГО «ХТИВНЯ»**

У статті осмислюється тілесність як спосіб художнього втілення маргінальності персонажів у романних текстах українського та польського письменників – О. Забужко «Польові дослідження з українського сексу» та М. Вітковського «Хтивня». Тілесність виступає основним способом репрезентації соціальної й внутрішньої маргінальності персонажів. Маргінальність і самотність героїв романів виявляються через осмислення ними сексуальних стосунків, вираженню чого й підпорядкована домінуюча в тексті тілесність як ракурс зображення й спосіб осмислення зображеного.

Ключові слова: *постмодернізм, тілесність, маргінальність, самотність, О. Забужко, М. Вітковський.*

В статье осмысливается телесность как средство художественного воплощения маргинальности персонажей в романных текстах украинского и польского писателей – О. Забужко «Полевые исследования украинского секса» и М. Витковского «Люблево». Телесность выступает основным способом репрезентации социальной и внутренней маргинальности персонажей. Маргинальность и одиночество героев романов выявляются через осмысление ими сексуальных отношений, выражению чего и подчинена доминирующая в тексте телесность как ракурс изображения и способ осмысления изображаемого.

Ключевые слова: *постмодернизм, телесность, маргинальность, одиночество, О. Забужко, М. Витковский.*

Physicality as a means of artistic implementation of the marginal characters in the novels by Ukrainian and Polish writers – O.Zabuzhko "Field research of Ukrainian sex" and M. Witkowski "Lubiewo" is interpreted in the article. Physicality is the main method of representation of novels characters' marginality, social and interior. Specificity of the Oksana's marginality (the character in the novel by O.Zabuzhko) is in the awareness of the messianic role in the awakening of national identity among Ukrainians. This is an internal marginality, different from dissident marginality of the Ukraine colonial dependence period. Marginality characters by M. Witkowski is mostly social, because fairies subculture is not perceived any heterosexual or gay. Oksana image in the text is dismember psychoanalytically in her feelings and awareness of her sexual life with a loved one, and is projected onto the Ukrainian society. Characters of the "Lubiewo" by numerous tales of their sex life in which love is not possible in principle are formed an image of fragmented Polish effeminate gay subculture. Marginality and loneliness of the novels characters are identified through the understanding of their sexual relationship, the expression of which is subordinated to the physicality is dominant in the texts as image perspective and way of thinking of the imaging.

Keywords: *postmodernism, physicality, marginality, loneliness, O.Zabuzhko, M. Witkowski.*

Одна з важливих категорій постмодерного етапу розвитку літератури – маргінальність. У центрі уваги часто опиняється не психотип людини або яскрава особистість, а свідомість людини, яка відчуває себе відокремленою від суспільства. До таких належать і два знакових твори сучасної української й польської літератури – «Польові дослідження українського сексу» Оксани Забужко та «Хтивня» Міхала Вітковського. Назви творів налаштовують на сприйняття їх як порнотворів. Однак власне відвертих сцен читач не знайде в тексті, бо вони не становлять самоціль, підпорядковані іншій художній меті – виявити специфіку світовідчуття маргінального героя. Ці романи об'єднує те, що кожен у своїй національній літературі викликав справжній шквал як негативних, так і позитивних відгуків. Про кількість публікацій свідчать такі зауваги дослідників: «...В Україні вихід роману спричинився до такої кількості оприлюднених відгуків, рецензій, що їхній сумарний обсяг давно перекрив 142 сторінки малоформатного (70 x 100 1/32) видання» (Л. Таран [5, с. 110]); «Твір був ретельно опрацьований польською літературною критикою. Переважали схвальні відгуки» (Я. Шестовіцький [6]). Романи «Польові дослідження...» і «Хтивня» розглядали в найрізноманітніших аспектах, зокрема феміністичному, політичному, поетикальному тощо. Проте зіставлення на предмет осмислення тілесності як способу художнього втілення маргінальності персонажів у зазначених романних текстах ще не проводилося. Тому й вважаємо його метою нашої розвідки.

Смислова домінанта і «Польових досліджень...», і «Хтивні» спрямована на ствердження героями своєї інакшості відносно суспільного загалу. У О. Забужко такою інакшістю є усвідомлення героїнею національної ідентичності, що відрізняється від самовідчуття інших українців. У М. Вітковського – своєї сексуальної приналежності до жінкоподібних геїв, що вважаються частиною суспільства, хоча останнє активно не сприймає їх. В обох випадках простежуємо тенденцію до системного охоплення різних виявів і проявів зазначеної інакшості, але реалізована вона в кожному випадку

особливо. О. Забужко вже в назві наголошує на дослідницькому підході й обраному аспекті. Читач опиняється в ситуації, коли його сподівання не виправдались, оскільки власне дослідження як такого немає, воно виступає нарративним прийомом. М. Вітковський так само назвою твору провокує публіку, проте в тексті шокова терапія відбувається лише частково, переважно через називання явищ і використання лексики, що позначає світ описаної маргінальної субкультури польського суспільства, і то не одразу, а послідовно.

Цікавий підхід обраний письменниками для з'ясування героями сутності своєї суспільної самотності. Оксана Забужко на перший план виносить два аспекти нарративної стратегії. По-перше, оповідь будується на основі використання техніки потоку свідомості, що спрямована на втілення принципу постмодерністської чутливості. Героїня твору Оксана виступає і як суб'єкт оповіді, і як її об'єкт, бо вся нарація підпорядкована висловленню нею власних емоцій і переживань, що спрямовані переважно на осмислення недавніх особистих і відносно далеких і недалеких історичних подій. Тому особливе значення надається концепту пам'яті. По-друге, самоосмислення героїні «Польових досліджень...» відбувається із застосуванням прийомів психоаналізу й відповідної термінології. Зокрема вона аналізує власний стан, визначає особливості психічного життя інших, звертається до питання психології творчості, адже вона сама і її коханий чоловік – митці. У цілому створюється образ психічного стану не окремої людини, а власне феномена – явища жінки в українському постколоніальному суспільстві, яка бореться зі стереотипами поведінки, що є наслідком колоніального минулого країни.

Герой М. Вітковського, як і героїня О. Забужко, виступає водночас і суб'єктом, і об'єктом оповіді, однак співвідношення це не є стабільним. Саме від нього залежить і структурування оповіді. Текст роману поділений на дві частини. У першій герой є оповідачем, який організовує оповідь і забезпечує її відносно-умовну фабульну цілісність. Герой за професією письменник і журналіст, який збирає інформацію про життя фей – жінкоподібних геїв. Тому стилістично досить відчутний репортажний стиль, так само як у «Польових дослідженнях...» – науковий. Роль суб'єкта нарації Міхал (головний герой «Хтивні») часто делегує двом іншим персонажам – Сніжані й Вероніці, у яких бере інтерв'ю і які розповідають історії інших фей. Функція Міхала як оповідача – розбивати суцільний монолог інших персонажів. У цей час відбувається певний розвиток зовнішньої фабули. Міхал заходить до приміщення, у якому живуть феї, через його відносно відсторонену й водночас емоційну реакцію читач дізнається про побутові умови, зовнішній вигляд цих дещо підстаркуватих чоловіків, особливості їхнього життя. Під час розмови Міхал фіксує особливості поведінки, міміку, жестикуляцію, мовну реакцію, тонко підмічає деталі побуту, узагальнює почуте тощо, а також допомагає читачу зрозуміти мову цих людей із невизначеним гендером. Він виконує роль доктора Ватсона при Шерлокові Холмсі: коментує інформацію для читача та ставить запитання, необхідні для розуміння зображуваних подій. Саме Міхал просить співрозмовників пояснити деякі поняття, що становлять особливий

жаргон, проте використовуються для позначення інших реалій у спілкуванні людей, які не входять до цієї сексуальної субкультури. У цілому перша частина роману оформлена як нарація Міхала, що містить численні вставні історії, розказані іншими. Друга частина має іншу наративну стратегію. У ній Міхал уже не виділяється серед інших персонажів, оскільки читач уже повідомлений про сексуальні пріоритети героя, і він сам ідентифікує себе цілком у межах цієї субкультури. Тому фрагментація наративу відбувається в інший спосіб. Усі персонажі-представники субкультури фей отримують однакові можливості висловитись в окремих міні-історіях, що мають власні заголовки. Частина з цих історій є анекдотами із життя фей, іронічно викладеними ситуаціями тощо. Їх об'єднує місце дії – узбережжя неподалік від поселення під символічною назвою Хтивня, де відпочивають феї, та сама ситуація відпочинку, коли подія, про яку вже розказано, отримує продовження в іншій історії або в цих історіях діють одні й ті ж персонажі.

У чому ж полягає особливість відтворення соціальної й особистісної маргінальності героїв аналізованих творів? У «Хтивні» феї становлять окремий світ у світі «нормальних» людей. Феї спілкуються переважно між собою. Вихід у зовнішню дійсність відбувається з двох основних причин: необхідні хай і мінімальні, проте засоби для існування, та фея не може жити без «натурала» – справжнього чоловіка, який уособлює неокультурену андрогінність і є джерелом сексуального задоволення феї. В іншому феї є ніби невидимками для соціуму, бо навіть поліцейський патруль не має наміру їх помічати, тому поліцейська машина в тексті названа автомобілем-привидом [1, с. 47]. Існування фей у колективі не виключає їхньої самотності. Кожна з них, обираючи цей життєвий шлях, змушена відмовитися від родини й часто від звичного кола спілкування, бо гетерогенне суспільство не сприймає їх через, на їхній погляд, фізіологічний і моральний бруд. Також феї протистоять геям, яких відчувають чужими, бо ті прагнуть наслідувати мову, звички й спосіб життя гетеросексуалів. Особиста самотність зумовлена тим, що життя підпорядковується безкінечному пошуку сексуального задоволення. Вони, ніби сексуальні наркомани, як їх називає Андрій Бондар [3], знаходяться в постійному пошуку сексуального партнера, тривалі стосунки з яким у принципі не можливі, бо це повинен бути «натурал».

Маргінальність і самотність Оксани, героїні О. Забужко, має інше підґрунтя. Ним виступає усвідомлення своєї національної приналежності й соціальної ролі, що проектується на особисте життя. Водночас ключовим поняттям для текстового виявлення маргінальності й самотності героїв в обох творах виступає тілесність, тим більше, що самі автори в постмодерністському дусі іронізують над цим: «Я не без іронії подумав, що лише під таким різким сонцем метафора тіла-тексту здається абсолютно буквальним підтвердженням факту: так, ці сторінки – це звичайнісіньке тіло (пенсіонерки), пожовкле і старе, стільки разів обмацане і облизане поглядом. Це тіло переповнене витонченими мріями про романи, бали, красунчиків на терасі після закінчення

сезону. І що ця література є правдивою, бо розповідає правду про їхні мрії» [1, с. 105].

Усі переживання героїв і події пов'язані зі статевим життям, втілюються в осмисленні ними своїх стосунків із сексуальними партнерами та навколишнім оточенням. Зокрема, Марія Ревакович зауважує, що «тіло героїні *Польових досліджень*, не шановане і зловживане партнером, – це одночасно метафора тіла нації, не шанованого його найближчими, тобто співвітчизниками» [4, с. 19], і підсумовує: «Усвідомлення жіночого тіла як потенційного місця культурної та національної наративності і відчуття автономності жіночої суб'єктивності, яким відведено чільне місце в *Польових дослідженнях*, є і тими новими пропозиціями в гендерній тематиці сучасної української літератури, які звертають на себе найбільше уваги» [4, с. 19]. Тим більше, що тілесність у О.Забужко трактується широко й екстраполюється на цілком не тілесні об'єкти: «...В ній же, в мові, було все, чого ніколи потім не було між вами в ліжку» [2, с. 41]. Маргінальність героїні в національному плані її буття зумовлена тим, що вона виступає проводирем для співвітчизників, що не позбулися стереотипів поведінки й мислення, вироблених під впливом колоніалізму. Намагається розвинути їх національну самосвідомість. І партнера для утворення родини бачить як національно свідому особистість, рівну собі. Неможливість досягти поставленої мети спричиняє її внутрішню маргінальність відносно суспільства, яке формально не відштовхує її, і самотність, зумовлену відсутністю людини, близької духовно і тілесно.

Для роману «Хтивня» значення тілесності поширюється на всі рівні смислової структури твору. Сама концепція тексту полягає у висловленні численних ситуацій, у яких обговорюються всі можливі аспекти соціального життя жінкоподібних геїв, зумовлені специфікою їхніх сексуальних уподобань. Тому така увага приділена автором фіксуванню численних подробиць і ситуацій, акцентованих в історіях, поданих у суб'єктивній інтерпретації самих учасників або свідків історій, що вражають своїм драматизмом. Отже, тілесність виступає основним способом репрезентації маргінальності, соціальної й внутрішньої, головної героїні «Польових досліджень з українського сексу» та персонажів «Хтивні». Якщо образ героїні О. Забужко підданий психоаналітичному розчленуванню в її відчуттях та усвідомленні свого статевого життя з коханим чоловіком і спроектований на ціле українське суспільство, чим винесений йому діагноз, то персонажі М. Вітковського через численні оповіді про своє статеve життя, у якому кохання в принципі не можливе, утворюють фрагментований образ субкультури польських жінкоподібних геїв, а їхні маргінальність і самотність обумовлюються як соціально-історично, так і гендерно, тобто особливостями сексуальних стосунків, вираженню чого й підпорядкована домінантна в тексті тілесність як ракурс зображення й спосіб осмислення зображеного.

Бібліографічні посилання

1. Вітковський М. Хтивня / Пер. з польської Андрія Бондаря / Міхал Вітковський. – К.: Нора-Друк, 2006. – 288 с. – День Європи.
2. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу: Роман. – Вид. 11 / Оксана Забужко. – К.: Спадщина, 2011. – 208 с.
3. Нові книжки із серії «День Європи» презентували у галереї «Дзига» // Galinfo [http://galinfo.com.ua/news/11472.html]
4. Ревакович М. Гендер, географія, мова: у пошуках ідентичності в сучасній українській літературі / Марія Ревакович. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2012. – 72 с. («Університетські діалоги», № 15)
5. Таран Л. Жіноча роль: Монографія / Людмила Таран. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 128 с.
6. Szestowicki J. Zwrot (nie)polityczny, albo: Polityczna śmierć Michała Witkowskiego? / Jakub Szestowicki // Polisemia [http://www.polisemia.com.pl/numery-czasopisma/numer-3-2010-3/zwrot-nie-polityczny-albo-polityczna-smierc-michala-witkowskiego]

Надійшла до редколегії 31 березня 2014 р.